

2. Dilbilgisinin mimarisi

Bir araştırma programı

Minimalizm aslında çeşitli alternatifleri olan hepsi "minimalist" ama büyük oranda farklı araştırma evrenine katkıda bulunmaktadır. Bu olanak minimalizmin önemli bir özelliğini vurgulamaktadır: Minimalizm bir kuram değil, bir araştırma programıdır. Programın ana fikri uygun kuramların ve ilginç çözümlerinin geliştirilmesine yol göstermektir, bunu gerçekleştirmesi durumunda da program başarılı sayılır. Bu anlamda tekçil bir minimalist kuram bulunmamaktadır, bunun yerine benzer kaynaklardan esin alan yaklaşımlar kümesi bulunmaktadır. Kuramlar doğru ya da yanlış olabilmektedir. Programlar ise verimli ya da verimsiz olur. Minimalizmin amacı, kuram değerlendirmesinin yöntembilimsel temel ölçütlerini anmanın olanaklı olup olmadığını görmektir.

Önemli olgular, ekonomi ve bazı minimalist projeler

ED'nin minimalist araştırmasını yapılandırmak için ek sınır koşulları olarak dil edinciyle ilgili diğer önemli olgular şunlardır:

O₁: Tümceler temel dil birimleridir.

O₂: Tümceler biçim (ses/işaret) ve anlamın birleşmesiyle oluşur.

O₃: Tümceler daha küçük birimlerden (yani sözcükler ve biçimbirimler) birleşmesinden oluşur.

O₄: Bu daha küçük birimler aşamalı düzen içeren daha başka birimlerle, yani (sözcükten büyük, tümceden küçük olan) öbeklerle, birleşir.

O₅: Tümcelerdeki birimlerin yer değiştirebilme özellikleri bulunmaktadır. Yani, bir birim bir konumda görünürken bir başka konumda yorumlanabilir.

O₆: Dil döngüsel, yani, her hangi bir doğal dilde tümceler uzunluğunun bir üst sınırı bulunmamaktadır.

Bunlar dışında, iki ekonomi koşulundan söz edilebilir. Bunlardan birincisi, "Occam usturası" olarak da bilinen "yalınlık" ve "tutumluluk"la ilgili olan ilkedir. Bir ilke, basit olanın, daha az birim içeren açıklamanın yeğlenmesiyle ilgilidir. Diğer her şey eşit olduğunda, iki ilkel ilişki birinden daha kötü, üç kuramsal varlık dördünden daha iyi, dört modül beşinden daha iyidir. Bu bakış açısı, *yöntembilimsel ekonomi* (methodological economy) ilkesi olarak adlandırılacaktır.

Ek bilgi

Occam Usturası

14. yüzyıl filozofu Ockham'lı William tarafından geliştirilen bir ilkedir. Latince "*Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*" olarak ifade edilen ilkeye göre zorunlu olmadıkça varlıkları çoğaltmamak gerekir. Bilimsel düşünüşte önemli bir yeri bulunmaktadır. Başka bir deyişle, bir olayı, olguyu açıklamak için kullanılacak olan iki açıklamadan daha basit olanı yani daha az varsayımında bulunanı tercih edilmelidir. Söz gelimi dünyanın uzaydaki hareketini açıklamak için daha önce geliştirilmiş olan genel cisim hareket yasalarını kullanmak bu duruma özgü yepyeni varsayımlar geliştirmeye kıyasla daha makbuldür.

İkincisini, *tözel ekonomi* (substantive economy) ilkesi olarak adlandıracağız. Buna göre, dilbilgisel ilkeler için doğal olan en az çaba kavramında saklıdır. Buradaki temel düşünce, yerellik koşulları (locality conditions) ve dilbilgisellik filtrelerinin (wellformedness filters) varlığının dilbilgisinin kaynakları arttırmak amacıyla düzenlendiğini ortaya koyduğudur. Örneğin, Enkisa Taşıma (Shortest Move), daha az kuralın uygulandığı türetimler daha çok kuralın uygulandığı türetimlere yeğlenmesi, dilbilgisel sunumda hiçbir anlatımın boşlukta kalmaması (yani, Tam Yorum [Full Interpretation]) gibi. Bu iki ekonomi türü yukarıda sıralanan olgularla birleşerek belirli bir araştırma stratejisini oluşturmaktadır.

Ek bilgi

Dilbilgisinin bileşenleri

Dilbilgisi genel olarak "belirli bir dilin dilbilgisel tümcelerini üreten bilgi kümesi" olarak tanımlanmaktadır. Bu bilgiler, tümceler *sözdiziminin nasıl olduğu*, tümceler *nasil sesletileceğini* ve tümceler *ne anlama geldiğini* belirlemektedir. Öyleyse, dilbilgisi, birbiriyle bağlantılı, aralarında sıralanmış ilişkisi bulunan **sesbilim**, **anlambilim** ve **sözdizimi** bileşenlerinden oluşmaktadır. Dönüşümsel dilbilgisinde sesbilim ve anlambilim bileşenleri **yorumlayıcı** bileşenleriyken sözdizimi, dilbilgisinin **üretici**, temel bileşeni olarak düşünülmektedir. Sözdizimi sadece sözcük dizilişini düzenlemez, sözdizimi bir dile ait tüm dilbilgisel tümceleri belirleyen kurallar sistemidir.

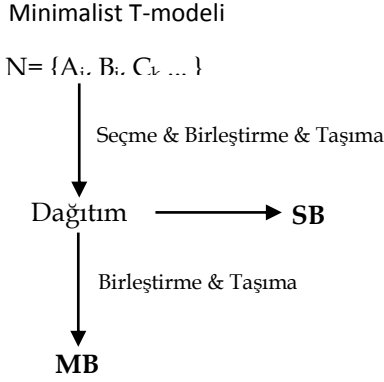
Sunum düzlemleri: SB, MB, D-yapı, Y-yapı

Tümceler hem biçim hem de anlam özelliklerinin bulunduğu gerçeği (bkz. O₂) dilbilgisinin tümcesel çıktılarının onlara *söyleyiş* ve *yorumlama* (S-Y, articulatory perceptual) özellikleriyle *kavramsal* ve *sezgisel* (K-S, conceptual intentional) özelliklerini veren dizgelerle bir *arakesit* (interface) noktasında kesiştiğini sezdirmektedir. Kuramda en azından S-Y ve K-S özellikleri bulunmalıdır, yani Mantıksal Biçim (MB, Logical Form) ve Sesbilimsel Biçim (SB, Phonetic Form).

Dilbilgisi modeli

Sayaç (numaration) N'den, işleme dizgesi Seçme işlemi aracılığı ile N'nin sözlüksel birimlerine ulaşmakta ve Birleştirme ve Taşıma işlemleri aracılığıyla sözdizim yapılarını oluşturmaktadır. Türetimin bir noktasında, dizge SB ve MB olarak belirtilen işlemlemeyi iki bölüme ayıran **Dağıtım** (Spell-Out) işlemi devreye sokmaktadır. MB'ye giden eşleme kapalı bileşen (covert component), SB'ye giden de sesbilimsel/sesbilgisel bileşen (phonetic/phonological component) olarak adlandırılmaktadır; Dağıtımdan önce gelen işleme

açık sözdizim (overt syntax) olarak adlandırılır.

Başlangıç noktası ve sayaç: İşleme dizgesi süreçteki herhangi bir zamanda sözlükçeye doğrudan erişseydi ne olurdu? Ekonomi düşüncesi kısa türetimin uzun olana göre daha tercih edilir olmasını gerektirmektedir. Eğer işleme dizgesi **sözlükçeye** (lexicon) herhangi bir noktada doğrudan ulaşmış olsaydı, Aşağıdaki birinci tümcenin türetiminin ilke olarak ikinci tümcenin türetimini engellemesi gerekirdi, çünkü ilki daha az Birleştirme işlemi gerektirmektedir, yani daha ekonomiktir.

- (1) Ali geldi.
- (2) Ayşe Ali'nin geldiğini söyledi.

Eğer işleme dizgesi sözlükçeye erişimde özgür olmaz da sadece sözlüksel birimlerin bir kümesine erişim söz konusu olursa bu istenmeyen sonuçtan kaçınılabılır. Eğer ekonomi sadece aynı başlangıç noktasındaki türetimleri, yani aynı sözlüksel birimler kümesi, karşılaştırılrsa, yukarıdaki türetimler ekonomi amacıyla karşılaştırılmaz, çünkü hepsi farklı başlangıç noktası içermektedir. Chomsky, böyle bir başlangıç noktası için (LI, i) çiftlerinin kümesi olarak gösterilebilecek **sayaç**ı (numeration) önermektedir (burada sözlüksel birimler LI ve sözlüksel birimlerin örneklerinin sayısı da i ile gösterilmektedir). (LI,i) çiflerini şöyle gösterebiliriz:

- (3) That woman might buy that car.
- (4) $N = \{might_1, that_2, buy_1, woman_1, car_1\}$

İşleme dizgesi, söz konusu N sayacında sözlüksel birimlere **Seçme** (Selection) aracı yoluyla ulaşmaktadır. Seçme işlemiyle sayaçtan sözlüksel birimler çekilmektedir. Böylece sayaçta öğelerin dizini gittikçe azalır. (4)'teki N'ye bunu uygulayalım: İşleme dizgesi *car* ve sonra da *that* birimlerini seçer, böylece (5) ve (6)'da görüldüğü gibi N' ve N'' sayaçlarında azalma görülür. İki sözlüksel birim birleşir ve (7)'deki gibi Ad Öbeğini (AÖ) oluşturur. Daha ileri Seçme uygulamaları sonunda (8)'deki gibi yapıya ulaşılmış olur. Eğer sayaç boşalırsa işleme bir türetimi tamamlamıştır, yani bir türetim, sayaçtaki sözlüksel birimlerin tümünü tüketmelidir.

- (5) a. $N' = \{might_1, that_2, buy_1, woman_1, car_0\}$
b. *car*
- (6) a. $N'' = \{might_1, that_1, buy_1, woman_1, car_0\}$
b. *car*
c. *that*
- (7) a. $N''' = \{might_1, that_1, buy_1, woman_1, car_0\}$
b. $car_{+Birleştirme} that \rightarrow [_{BelÖ} that car]$
- (8) a. $N'''' = \{might_0, that_0, buy_0, woman_0, car_0\}$
b. $[çö [_{BelÖ} that woman] [ç' might [_{EÖ} buy [_{BelÖ} that car]]]]$

Eğer ilgili başlama noktasını sayaç olarak alırsak, (1) ve (2) türetimlerinin istenmeyen karşılaştırmasını da engellemiş oluruz; türetimlerin ikisi de çakışıyorsa ve her ikisi de aynı başlangıç sayacına dayanıyorsa iki türetim ekonomi anlamında karşılaştırılabilir. Ayrıca, eğer işleme dizgesi tek bir anda bir sayaca ulaşıyorsa, SB ve MB arasındaki uyumluluk garanti altına alınmış olur, yani bu SB ve MB aynı sözlüksel kaynakları kullanıyor demektir.

Birleştirme: Dizgede sözlüksel birimlerin bulunduğu sözlükçe ve sayaç bulunmakta ve bunların öbek yapılar olarak düzenlenerek bir araya geldiği dilbilgisel işlemler yer almaktadır. İşte bu işlem, *Birleştirme* (Merge) olarak adlandırılmaktadır. Birleştirmede iki sözdizimsel öğe bulunmakta ve Birleştirme işlemi bu iki öğenin dışında yeni bir sözdizimsel kurucu biçimlendirmektedir. Örneğin, (9)'daki gibi bir tümcenin türetimi için, Birleştirme işlemi *gör-* ve *Ayşe'yi* sözlüksel birimlerini almakta ve bunlardan (10a)'daki gibi Eylem Öbeği (EÖ) oluşmaktadır. Söz konusu EÖ Çekiç (Çek) ile birleşmekte ve (10b)'de görüldüğü gibi Ç' ulamı oluşmaktadır.

- (9) Siz Ayşe'yi gördünüz.

- (10) a. Gör-+Birleştir Ayşe'yi →
[EÖ Ayşe'yi gör-]
b. EÖ+ Birleştir Çek →
[Ç' [EÖ Ayşe'yi gör-] -dünüz Çek]
c. Ç'+ Birleştir Siz →
[ÇÖ siz [Ç' [EÖ Ayşe'yi gör-] -dünüz Çek]]

Dağıtım: Dağıtım ise sesbilimsel yorumlama gerektiren yapılarla anlamsal yorumlama gerektiren yapıları birbirinden ayırarak bunları ilgili arakesitlere gönderir. Her türetimde Dağıtımın uygulandığı bir nokta vardır ama bu her türetimde *aynı nokta* olmak zorunda değildir (ve hatta, yalnızca bir kez uygulanmak zorunda da değildir). Böylece, Dağıtımın uygulanması sistemin genel koşulları tarafından yönetilebilir ve kendisini bir dilsel sunulum düzlemi kılacak filtreleme koşullarına bağlı olmak zorunda değildir.

Taşıma: Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi diller yüzey özellikleri açısından farklılıklar sergilemektedir. *What* sözcüğü İngilizcede tümce-başı konumuna taşınırken, Türkçede yerinde olduğu görülmektedir. Bu konudaki temel öneri, tüm dillerin MB düzleminde aynı olduğu, ama SB düzleminde farklılaşabilecekleridir: *ne*-sözcükleri İngilizcede açık, Türkçede örtük olarak taşınmaktadır.

- (16) *İngilizce*
What did Bill buy? (*ne*-sözcüğü açık taşıyor)

- (17) *Türkçe*
Ali ne satın aldı? (*ne*-sözcüğü *yerinde* (in situ))

Pollock (1989) ve Chomsky (1991), taşımaya ilişkin bu farklılığın diller arasındaki biçimbilimsel bir farklılıktan kaynaklandığını önermişlerdir. Bu biçimbilimsel farklılık, *güçlülük* (strength) özelliğiyle açıklanmaktadır. Sayılıtlar şunlardır:

- Taşıma, özelliklerin eşlenmesi gerekliliğinden kaynaklanır.
- Özellikler iki türdür:
güçlü (strong) özellikler: sesbilimsel olarak kabul edilemezler ve bu nedenle dilbilgisinin SB ve MB düzlemlerine ayrılmasından önce eşlenmeleri gerekir.
zayıf (weak) özellikler: sesbilimsel olarak kabul edilebilirler ve bu nedenle yalnızca MB'de eşlenmeleri yeterlidir.
- Dilbilgileri 'tembel'dir; yani, bir dilbilgisi zorunlu olmadığı sürece özellikleri eşlemez. Buna **Erteleme** (Procrastinate) diyelim.

Böylece, Erteleme, zayıf özelliklerin örtük olarak (MB'de), güçlü özelliklerin de açık olarak (sözdiziminde) eşlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu durumda, diller arasındaki farklılığın yalnızca bir özellik güçlülüğü sorunu olduğunu söyleyebiliriz.